

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1838

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISBN: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Fecr

Yayın No | Publication Number: 1084

Kitap Adı : İbâzî Tefsir Geleneğinde Usûl-i Hamse

Alt Başlık : *Teysîrî't-Tefsîr* Örneği

Book Title : The Five Principles (al-Uşûl al-Khamisa) in the Ibâdî Tafsîr Tradition

Subtitle : The Case of *Taysîr al-Tafsîr*

ISBN : 978-625-8724-58-5

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258724585

Yazar | Author: Mustafa Ergin | orcid.org/0000-0001-5674-1439

Kurum | Institution: Kilis 7 Aralık Üniversitesi

ROR ID: ror.org/048b6qs33

Editör | Editor: Güven Ağırkaya | orcid.org/0000-0002-0688-7306

Yayın Türü: Kitap | Publication Type: Book - Monograph

Yayın Dili: Türkçe | Language: Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 219 (xxii + 197)

Yayın Tarihi | Publication Date: Şubat | February 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRAM3 - İslam teolojisi | Islamic theology

BISAC: REL037060 - Din / İslam / Teoloji | Religion / Islam / Theology

THEMA: QRAM1 - İslam teolojisi | Islamic theology

LC Classification: BP130.4 - Kur'an Tefsiri | Qur'anic exegesis

DEWEY: 297.1226 - Kur'an Tefsiri | The Qur'an - Interpretation

WoS Category: Din | Religion

WoS Citation Topics Meso: İslam Teolojisi ve Kelâm | Islamic Theology & Kalam

WoS Citation Topics Micro: Mu'tezilî-İbâzî Teoloji Çalışmaları | Mu'tazilite-Ibadi Theology Studies

Scopus Subject Areas: 1203 - Din Çalışmaları | Religious Studies

Atf Bilgisi | Cite as: Ergin, Mustafa. *İbâzî Tefsir Geleneğinde Usûl-i Hamse: Teysîrî't-Tefsîr Örneği*. Ankara: FCR Yayın Ltd.-Fecr, 2026.

© Tüm hakları saklıdır | All rights reserved: FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

İbâzî Tefsir Geleneğinde Usûl-i Hamse

-Teystrü't-Tefsîr Örneği-

Mustafa ERGİN

Ankara 2026

Yazar Hakkında | About the Author

Mustafa ERGİN

1996 yılında İzmir’de doğdu. 2014’te Hatay Antakya Anadolu İmam Hatip Lisesi’ni, 2019’da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. Lisans yıllarında Arapça dil eğitimini güçlendirmek amacıyla iki ay Umman’da bulundu; ayrıca Mevlâna Değişim Programı kapsamında altı ay Ürdün’de eğitim aldı. Aynı dönemde hafızlığını tamamladı. Mezuniyetinin ardından kısa bir süre Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip olarak görev yaptı. 2020 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı’na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2019’da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde başladığı yüksek lisans eğitimini 2021 yılında “İbâdî Tefsir Geleneğinde Usûl-i Hamse’nin Yorumu: *Teystürü’t-Tefsîr* Örneği” başlıklı teziyle tamamladı. Hâlen aynı kurumda doktora çalışmalarını sürdürmektedir. Ergin, evli ve bir çocuk babasıdır.

He was born in Izmir in 1996. He graduated from Hatay Antakya Anadolu Imam Hatip High School in 2014 and Marmara University Faculty of Theology in 2019. During his undergraduate years, he spent two months in Oman to strengthen his Arabic language skills; he also studied in Jordan for six months under the Mevlâna Exchange Program. He completed his memorization of the Quran during the same period. After graduation, he worked briefly as an imam-hatip within the Presidency of Religious Affairs. In 2020, he was appointed as a Research Assistant at the Department of Quranic Exegesis, Faculty of Theology, Kilis 7 December University. He completed his master's degree at Marmara University Institute of Social Sciences in 2021 with a thesis titled “The Interpretation of Usûl-i Hamse in the Ibadî Exegesis Tradition: The Example of *Teystürü’t-Tefsîr*”. He is currently pursuing his doctoral studies at the same institution. Ergin is married and has one child.

Kitap Hakkında

İbâzî Tefsir Geleneğinde Usûl-i Hamse

Teysîrû't-Tefsîr Örneği

Mezhepler, tarihsel şartlar içinde teşekkül eden ve diğer dinî-siyasî oluşumlarla etkileşim hâlinde gelişen yapılardır. Bu eser, söz konusu etkileşimin somut bir örneği olarak İbâziyye ile Mutezile arasındaki inanç esaslarına dair benzerlikleri, İbâzî tefsir geleneği üzerinden incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, bazı İbâzî âlimlerce “usûlü't-tis'a” olarak adlandırılan inanç esaslarının, isim ve muhteva bakımından Mutezile'nin “usûl-i hamse”siyle ilişkisini ortaya koymak ve iki mezhep arasındaki etkileşimin mahiyetini mukayeseli bir perspektifle değerlendirmektir. Bu çerçevede Ehl-i sünnet'in ilgili meselelerdeki yaklaşımları da analize dâhil edilerek daha geniş bir karşılaştırma zemini oluşturulmuştur. Araştırmanın merkezinde, modern dönemde İbâzî ilim geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş'in (ö. 1914) *Teysîrû't-tefsîr* adlı eseri yer almaktadır. Eттаfeyyîş, bu kapsamlı tefsirinde kelâmî meseleleri “usûl” ve “itikâd” başlıkları altında ayrıntılı biçimde ele almakta ve mezhebinin görüşlerini açıkça savunmaktadır. Bu yönüyle eser, İbâzî düşüncenin tefsir üzerinden nasıl temellendirildiğini göstermesi bakımından özel bir önem taşımaktadır. Kitapta tevhid, adalet, va'd ve va'îd, el-menzile beyne'l-menziletayn ve emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker ilkeleri çerçevesinde ilâhî sıfatlar, insan fiilleri, büyük günah meselesi, iman–amel ilişkisi ve şefaât gibi temel kelâmî problemler ele alınmaktadır. Böylece eser, İbâzîlik ile Mutezile arasındaki fikrî yakınlık ve ayrışma noktalarını ortaya koyarak mezhepler arası etkileşimin tefsir geleneği üzerinden izlenebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir; İbâziyye; Eттаfeyyîş; *Teysîrû't-Tefsîr*; Usûl-i hamse

About the Book

The Five Principles (al-Uṣūl al-Khamsa) in the Ibāḍī Tafsīr Tradition

Schools of theology are formations that emerge within specific historical contexts and develop in interaction with other religious and political movements. This book examines, as a concrete case of such interaction, the similarities between Ibāḍism and Muʿtazilism concerning their doctrinal principles, through the lens of the Ibāḍī tafsīr tradition. Its primary aim is to analyze the relationship both in terminology and content between the Ibāḍī principles of belief, sometimes referred to by certain Ibāḍī scholars as al-uṣūl al-tisʿa (the nine principles), and the Muʿtazilī al-uṣūl al-ḥamsa (the five principles), and to assess the nature and extent of the interaction between the two schools. In order to provide a broader comparative framework, Sunni theological approaches are also incorporated into the analysis. At the center of the study stands *Taysīr al-Tafsīr* by Muhammad b. Yūsuf Aṭṭafayyish (d. 1914), one of the most prominent representatives of modern Ibāḍī scholarship. In this comprehensive commentary, al-Iṭṭafayyish addresses theological issues under the headings of “uṣūl” and “ʿaqīda,” explicitly articulating and defending the doctrinal positions of his school. The work thus provides a particularly fruitful basis for tracing how Ibāḍī theology is constructed and expressed through Qurʾānic exegesis. The book examines key kalām debates—such as divine attributes, human free will and acts, the status of grave sinners, the relationship between faith and works, intercession, and the principle of commanding right and forbidding wrong—within the framework of the five principles. In doing so, it highlights both convergences and divergences between Ibāḍism and Muʿtazilism, demonstrating how inter-sectarian theological interaction can be traced through the exegetical tradition.

Keywords: Tafsīr; Ibāḍism; Aṭṭafayyish; *Taysīr al-Tafsīr*; al-Uṣūl al-ḥamsa

*Muhterem babam Ahmet Ergin
ve kıymetli validem Fadime Ergin'e ithafen...*

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN	xiii
ÖN SÖZ	xvii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	6
3. Araştırmanın Kaynakları	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
İBÂZİYYE ve TEFSİR GELENEĞİ	11
1. Kökeni ve Tarih Sahnesine Çıkışı	11
1.1. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı	11
1.2. Fikrî Ayrılıklar ve Fırkalaşma	15
1.3. İsimlendirilmesi ve İlk İmamları	18
1.4. Tarihi Gelişimi	21
1.5. Karakteristik Özellikleri	25
1.5.1. İman	26
1.5.2. İmamet	27
1.5.3. Sahâbeye Karşı Tutumları	31
1.5.4. Velâyet ve Berâet	32
2. İbâzî Tefsir ve Eттаfeyyiş	33
2.1. İbâzî Tefsir Geleneği	33
2.2. Kur'ân'a Yaklaşımları	35
2.3. Literatür	36
3. Eттаfeyyiş: Kutbü'l-Eimme	45
3.1. Hayatı	45
3.2. Dînî-Siyasi Düşünce ve Eylemleri	52
3.3. İlmi Çalışmaları	54
3.4. İbâzî Tefsir Geleneğindeki Yeri	55
3.5. Tefsir Çalışmaları	56
4. Eттаfeyyiş ve Teysîrü't-tefsîr	61
4.1. Genel Özellikleri	61
4.2. Tefsir Yöntemi	65

4.3. İsrâiliyat	72
4.4. Diğer İlimlerin Muhtevaya Yansımaları	75
4.5. Kaynakları	85
İKİNCİ BÖLÜM	
USÛL-İ HAMSE ve İBÂZÎ TEFSİR	89
1. Tevhid	90
1.1. Sıfatlar	91
1.1.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	92
1.1.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	94
1.1.3. İbâzî Yaklaşım	96
1.2. Halku'l-Kur'an	99
1.2.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	100
1.2.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	102
1.2.3. İbâzî Yaklaşım	104
1.3. Rû'yetullah	107
1.3.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	108
1.3.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	110
1.3.3. İbâzî Yaklaşım	112
2. Adalet	116
2.1. İrade Hürriyeti ve Kulların Fiilleri	118
2.1.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	119
2.1.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	121
2.1.3. İbâzî Yaklaşım	124
2.2. Vücûb Alellah	127
2.2.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	129
2.2.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	131
2.2.3. İbâzî Yaklaşım	133
3. Va'd ve Va'fd	136
3.1. Kebîre ve Sağıre	138
3.1.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	139
3.1.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	141
3.1.3. İbâzî Yaklaşım	143
3.2. Şefa'at	145
3.2.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	147

3.2.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	149
3.2.3. İbâzî Yaklaşım	153
4. el-Menzile beyne'l-menzileteyn	155
4.1. İman-Amel İlişkisi	156
4.1.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	157
4.1.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	159
4.1.3. İbâzî Yaklaşım	161
4.2. Mürtekeb-i Kebîre'nin Dînî Statüsü ve İsimlendirilmesi	164
4.2.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	164
4.2.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	167
4.2.3. İbâzî Yaklaşım	168
5. Emr-i bi'l-marûf ve'n-nehy-i ani'l-münker	170
5.1. Mutezile'nin Yaklaşımı	173
5.2. Ehl-i Sünnet'in Yaklaşımı	175
5.3. İbâzî Yaklaşım	177
SONUÇ	181
KAYNAKÇA	185
DİZİN	193

EDİTÖRDEN

İnsan, yaratılmışlar içerisinde en müstesna yere sahip bir varlıktır. Allah Teâlâ onun yaratılışını “ruhumdan” (Hicr 15/29) ve “kendi ellerimle” (Sâd 38/75) ifadeleriyle bizzat kendisine izafe etmiş, mahiyetini tam olarak bilemediğimiz bu nispet insanın çok özel bir yaratılışla varlık sahasına çıkarıldığını gösterir. Doğrusu, bu yaratılış merhalesinde dikkat çeken bir diğer husus özü toprak olan bir varlığın, mutlak hakikat olan zât-ı ilahiyyeye izafe edilmesiyle aşağıdan yukarıya doğru kemal ve kıymet kazanması; hatta diğer canlı türlerinin fevkinde bir konuma kavuşabilme istidadı taşımasıdır. Bu merhalelerden sonra insanın tüm varlıklarla irtibat ve ilişki kurmasını mümkün kılan, varlığını adeta anlamlandıran ve sürdürmesine imkân veren, çok yönlü potansiyel kabiliyetlerle donatıldığını beyan eden “ta’lîmu’l-esmâ” (Bakara 2/31) hususu da insan için ayrı bir değer teşkil eder.

Kur’an’ın insanla ilgili muhtelif sûrelerde beyan buyurduğu söz konusu bu hususlar göstermektedir ki sürekli bir değişim içerisinde olan hayatın gerçekliğiyle insanın varlığı arasında muazzam bir uyum söz konusudur. Bir başka ifadeyle Cenab-ı Hak kâinata idrak edilebilir bir değişim-dönüşüm potansiyeli; insana da bu değişim-dönüşümü yönlendirecek ve ona hükümranlık edebilecek kabiliyetler bahşetmiştir. Ancak her nimetin bir imtihan boyutu olduğu için olmalı ki insana bahşedilen hiçbir şey tek boyutlu değildir. Dolayısıyla insan, iyiye, güzele ve doğru olana yönelip hayatı inşa etmek için ne kadar güçlü istidatlarla donatılmışsa aynı şekilde onu “kötü” olarak tesmiye edecek ve yanlışla düşürecek zaafılara da maruz bırakılmıştır. Bu durum varlığın zıtlıklar üzerine kaim olduğunun farklı bir tezahürüdür. Zira yanlış olmasaydı doğruyu ayırt etmek; akıl ve irade olma-

saydı insana ve fiillerine değer atfetmek ne mümkün ne de kıymetli olurdu.

Gerek insanın mahiyeti gerekse hayatın kendisi kesintisiz bir değişim, dönüşüm ve etkileşim hali içindedir. Bu bağlamda “farklılık” ve “devinim” insan-hayat döngüsünün aslı özelliklerinden biri olarak tezahür eder. Tarihi süreçte olumsuz örnekleri yaşanmış olsa da farklı düşünsel faaliyetler sekteye uğramadan, bir şekilde yolunu bularak ilerlemeye devam etmiştir. Zira sürekli bir devinim içinde olan hayatın gerçekliği karşısında düşünsel faaliyetin ve farklılığın bastırılması insanın hayat serüveninde başarısızlığa mahkûm edilmesi anlamına gelecektir. Açık yüreklilikle ifade etmek gerekir ki İslam’ın ve ilkelerinin evrenselliği ve devamlılığı, hayatın sürekli değişen ve çeşitlenen yapısı karşısında anlamlandırma ve çözüm geliştirme potansiyelini muhafaza etmesinde saklıdır. Diğer düşünce teşekkülleri ve inanç sistemleri ile kıyaslandığında İslam’ın düşünce hürriyetine ve aklı çabalara çok büyük değer atfettiği ve hatta bizzat insanı bu yola teşvik ettiği görülür.

Literatürde “mezhep” tesmiyesiyle benimsenmiş, hayatın dinamikliği karşısında çözüm üreten İslam düşünce ekolleri söz konusu düşünsel zenginliğin en belirgin yansımalarından biridir. Bu bağlamda ötekileştirici, dışlayıcı, toplumsal birlik ve bütünlüğü zedeleyici örnekler İslam’ın değil; İslam’a intisap etmiş kişi veya grupların sıkıştığı ideolojik handikabın tezahürü olarak okunmalıdır. Zira İslam akidesinin temel ilkeleriyle çelişmediği sürece farklı düşüncelerin bir zenginlik olduğu müsellemdir.

Kur’an ayetlerinin farklı açılardan yorumlanmaya elverişli olması İslam ilim geleneğinde büyük bir düşünsel zenginliğe zemin hazırlamıştır. Hz. Osman’ın marjinal bir grup tarafından şehit edilmesi, Siffin ve tahkim gibi yaşanmış örnekler, Kur’an metni üzerinde daha yoğun bir yorum faaliyetini ve toplumsal kırılmaları beraberinde getirmiştir. Bu durum ilk düşünce ekollerinin oluşumunda başat rol oynamış ve farklı ekoller teşekkül

etmiştir. Bu teşekküller daha sonra “mezhep” ismiyle maruf olmuş ve zamanla daha sistematik bir metodolojiye dönüşmüştür. Söz konusu metodoloji aynı zamanda tefsir alanına da yansımış ve nasların teviliinde de etkili olmuştur. Böylece her okuma aynı zamanda kendisine muhalif olan yorumları önce tetiklemiş sonra da beslemiştir. Örneğin Hâricîlerin literal ve marjinal duruşları bunun aksini savunan düşüncelerin gelişmesine; Mutezile’nin itikadi konularda aklı önceleyen yaklaşımları daha dengeli ve kuşatıcı kelâm ekollerinin teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır.

İslam düşünce ekolleri içinde ilk dönemlerden itibaren teşekkül edip varlığını günümüze kadar sürdüren mezheplerden biri İbâzîliktir. Köken itibariyle Hâricîlere dayanmakla beraber, onları Hâricîliğin son derece katı, marjinal ve aşırı grubu olan Ezârika ile bir tutmak mümkün değildir. Fırak literatürü mezhep tasniflerinde İbâzîliği Hâricîlik altında zikretmekle beraber aynı zamanda onların mutedil bir grup olduklarını da ısrarla vurgulamıştır. Ancak ilk dönemlerden beri İbâzîliğin Hâricîlerle birlikte anılmasının sebepleri arasında, ilk atalarının Hâricî kökenli olması, İbâzîlerin Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde meydana gelen fitnelerde öncü rol üstlenen marjinal grubu savunmaları ve özellikle ashab-ı kiram hakkındaki görüşlerinin Hâricîlerle büyük ölçüde örtüşmesi yer almaktadır. Bu durum, İbâzîler üzerindeki Hâricîlik nitelemesinin kalkmasını engellemiştir.

Günümüz İbâzîleri ise kendilerinin Hâricî olarak tavsif edilmesinden memnun olmazlar. Zira onlara göre “Hâricî” kavramının medlûlü tahkime karşı çıkıp Hz. Ali’nin saflarından ayrılanlar değil; kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplardır. Bu bağlamda günümüz İbâzîlerinin geçmiş dönemlere nazaran itidale daha yakın durduklarını söylemek mümkündür. Bu sebeple İbâzîler, her ne kadar ilk temsilcileri itibarıyla Hâricî olarak bilinen marjinal bir gruba dayansalar da tarihin derinliklerinde

kalmış meselelerin günümüzde Müslümanlara zarar verecek biçimde yeniden ihtilaf konusu hâline getirilmesinin herhangi bir maslahata hizmet etmeyeceği muhakkaktır. Binâenaleyh akademik ortamlarda bazı ihtilaflar usulüne uygun ve entelektüel bir çerçevede tartışılabilir; ancak bu tartışmaların başkalarını ötekileştirme aracına dönüşmemesi gerekir.

Düşünsel faaliyetin farklı fikirlerin etkileşiminden hayat bulduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Bu meyanda İslam düşünce ekolleri -birbirlerine muhalif olsalar dahi- sürekli bir etkileşim içinde olmuşlardır. Mezkûr etkileşim kimi zaman ortak bir kabile kimi zaman da muhalif bir yaklaşımla tezahür etmiştir. Söz konusu tezahür kimi ekoller arasında bir yakınlık/benzerlik oluştururken kimilerini zıt kutuplar haline getirmiştir. Bu bağlamda Mutezile ile İbâzîlik arasında temel ilke ve yaklaşımlar konusunda belirgin bir benzerlik göze çarpar. Elinizdeki bu çalışmada Mustafa Ergin, söz konusu benzerliği usûl-i hamse bağlamında İbâzîliğin yakın dönemdeki en büyük müntesiplerinden Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş'in (ö. 1332/1914) *Teyşîri't-tefsîr* adlı eseri üzerinden mütalaa etmektedir. Eттаfeyyiş özellikle Cezayir bölgesinde İbâzî mezhebini yeniden canlandıran, bütün telif ve çalışmalarında İbâzî teolojii önceleyen önemli bir şahsiyettir. Ergin, konuyu iki bölüm hâlinde ele alarak sistematik bir yaklaşım sergilemekte ve böylece okuyucuyu hem temel çerçeveye hem de detaylı incelemelere yönlendirmektedir. İlk bölümde İbâzî tefsir geleneği ve Eттаfeyyiş konusu ele alınırken, ikinci bölümde Eттаfeyyiş üzerinden Mutezile'nin usûl-i hamse olarak bilinen beş inanç esasının izleri sürülmektedir. Bu yönüyle çalışma, mezhebî tefsir alanı ile İbâzî literatüre dair akademik çalışmalara kayda değer bir katkı sunmaktadır.

Doç. Dr. Güven AĞIRKAYA
Adıyaman 2026

ÖN SÖZ

İslâm düşünce geleneği, tarih boyunca farklı coğrafyalarda, farklı kültürel ve toplumsal bağlamlarda zengin bir çeşitlilik içerisinde teşekkül etmiştir. Bu çeşitlilik, kimi zaman mezhebî farklılıklar üzerinden görünür hâle gelmiş; kimi zaman da İslâm'ın kuşatıcı yapısını ve düşünsel derinliğini daha iyi kavramaya imkân tanımıştır. Tefsir geleneği de bu çeşitliliğin en belirgin şekilde gözlemlenebildiği alanlardan biridir. Bu bağlamda mezhebî tefsir, tefsir tarihinin önemli konu ve kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her müfessiri mezhebî aidiyeti önceleme noktasında aynı kategoride değerlendirmek mümkün olmamakla birlikte, ayetleri yorumlarken belli bir metodoloji takip etme hususunda tüm müfessirler için bir mezhebî aidiyetten söz edilebilir. Ancak burada mezhebî tefsir kavramıyla özellikle kastedilen, salt mezhebî aidiyet değil; bu aidiyetin din yorumunda itidal sınırlarının ötesine taşınacak şekilde belirleyici hâle gelmesidir. Bu sebeple mezhebî tefsirler üzerine yapılacak çalışmalar, mahiyetleri gereği başta kelâm olmak üzere diğer İslâmî ilimlerle de doğrudan ilişkili olup hem İslâm düşünce geleneği hem de tefsir tarihi açısından büyük önem arz etmektedir.

Ülkemizde mezhebî tefsirler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde büyük çoğunluğunun Mutezîlî ve Şîfî tefsirler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık, başlangıcı erken dönemlere uzanan İbâzî tefsir geleneği, son yıllardaki artan ilgiye rağmen, nispeten daha az çalışılmıştır. Hâricîlerin aşırı görüşlerine katılmayarak onlardan ayrılan; inanç esasları ve düşünce yapısı itibarıyla Mutezile ve Ehl-i sünnet ile çeşitli benzerlikler taşıyan İbâziyye'nin tefsir geleneği üzerine yapılacak çalışmalar hem tefsir tarihi hem de mezhepler tarihi açısından önemli imkânlar sunmaktadır.

Bu çalışmanın meydana gelmesinin arka planında, şahsî bir tanışıklık ve tecrübenin bulunduğunu ifade etmek gerekir. 2015 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hazırlık sınıfı öğrencisi olduğum dönemde, fakülte tarafından burslu olarak iki aylığına Umman'a gitmek nasip oldu. Allah'ın lütfu, devletimin sağladığı imkân ve fakültemin destekleriyle elde ettiğim bu fırsat ve tecrübeyi her daim şükran ve minnetle andığımı belirtmek isterim. İşte bu yolculuk, benim için yalnızca bir dil eğitimi süreci değil; aynı zamanda daha önce adını dahi pek işitmediğim bir mezhep geleneğiyle doğrudan temas kurma imkânı olmuştur. O günlerde İbâziyye ile kurduğum ilişki ise belirli bir akademik çalışmanın planı olmaktan ziyade, yeni bir coğrafyayı, farklı bir dinî pratiği ve zengin bir kültürü tanıma çabasından müteşekkildi.

Umman'da bulunduğum süre boyunca, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan İbâzîlerin günlük hayatlarına ve ibadet pratiklerine yakından şahit oldum. Namazda el bağlanmaması, namazın tek tarafa verilen selamla tamamlanması gibi ilk defa şahit olduğum bazı görünür farklılıklar, bende İslâm çatısının ne denli geniş olduğunu ve bu genişlik içerisinde farklılıkların bir zenginlik olarak var olabildiğini derinlemesine hissettirdi. Bunun yanı sıra İbâzî Ummanlıların dinî tutumları, köklü kültürel birikimleri, samimiyetleri ve güler yüzlü yaklaşımları, bu coğrafya ile olan irtibatımı zamanla daha da güçlendirdi. İşte bu ilk karşılaşma, ilerleyen yıllarda akademik ilgilerim şekillendikçe, İbâzî düşüncenin ilmî açıdan ele alınmaya değer önemli bir araştırma alanı olduğu fikrine dönüşmüş ve bir nebze ahde vefa duygusuyla da elinizdeki çalışmanın fikrî zeminini hazırlamıştır.

Mezhepler, tarihsel süreç içerisinde gelişen olaylara bağlı olarak belirli bir zaman ve zeminde ortaya çıkan yapılardır. Bu çerçevede bir mezhebin teşekkül sürecinde, mevcut diğer fırkalardan etkilenmesi tabîî ve kaçınılmazdır. Söz konusu etkileşim kimi zaman karşıt ve reaksiyoner bir nitelik arz ederken, kimi zaman da olumlu bir zeminde gerçekleşmekte; bu durumda mez-

hep, ötekinin düşünce yapısı ve inanç esaslarından belirli ölçülerde beslenebilmektedir. Bu etkileşim, mezhebin kendi doktrinler çerçevesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Elinizdeki çalışmanın temel amacı da bu bağlamda, İbâziyye ile Mutezile arasındaki inanç esaslarına dair benzerlikleri İbâzî tefsir geleneği üzerinden incelemek ve aralarındaki ilişkinin mahiyetini ortaya koymaktır. Zira bazı İbâzî âlimler tarafından “usûlü’t-tis’a” (dokuz esas) olarak ifade edilen İbâzî inanç esasları, isim itibarıyla Mutezile’nin “usûl-i hamse”sini kapsamaktadır. Bu isim benzerliğinin muhteva açısından incelenmesi, karşılaştırılması ve bunun sonucunda İbâziyye ile Mutezile arasındaki etkileşimin boyutlarının açığa çıkarılması, çalışmanın temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu problemlere yönelik Ehl-i sünnet’in yaklaşımları da mukayeseli bir perspektif sunması amacıyla çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Nicelik bakımından sınırlı kalan İbâzî tefsir literatürüne üç önemli eserle katkıda bulunan ve modern dönemde İbâzîlik ile tefsir geleneğine yönelik ilmi çalışmaların artmasına zemin hazırlayan Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş (ö. 1332/1914), mezhebine olan bağlılığını kaleme aldığı tefsirlerde açık biçimde yansıtmaktadır. Özellikle son eseri olan *Teysîrû’t-tefsîr*, kelâmî meselelerin “usûl” veya “itikad” başlıkları altında geniş şekilde ele alındığı, müellifin çoğu zaman mezhebinin görüşlerini açıkça ortaya koyup savunduğu bir çalışma niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle eser, İbâzî tefsir geleneğinde usûl-i hamse’nin nasıl yorumlandığını tespit etmek, söz konusu yorumların İbâzî inanç esaslarıyla ne ölçüde örtüştüğünü ortaya koymak ve bir mezhebin itikadî çerçevesinin tefsir geleneği üzerinden izlenebilme imkânını göstermek bakımından son derece elverişli bir zemin sunmaktadır. Bu sebeple çalışmada, İbâzî yaklaşımın tespitinde temel kaynak olarak bu eserden istifade edilmiştir.

Bu araştırma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu ve önemi ortaya konulmuş; araştır-

manın amacı ve yöntemi açıklanmış, ardından çalışmada başvuru kaynaklar tanıtılmıştır. Birinci bölümde, İbâziyye mezhebi ve tefsir geleneği genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bu çerçevede öncelikle İbâziyye'nin ortaya çıkışı, tarihî gelişimi ve ayırt edici görüşleri incelenmiş; ardından İbâzîlerin Kur'ân'a yaklaşımları ve sahip oldukları tefsir literatürü tanıtılmıştır. Ayrıca bu bölümde, çalışmanın merkezinde yer alan *Teyşîrû't-tefsîr* adlı eser ile müellifi Eттаfeyyiş hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise usûl-i hamse çerçevesinde ele alınan ve mezhepler arasında tarih boyunca tartışmalara konu olmuş temel kelâmî problemler incelenmiştir. Bu kapsamda Mutezile, Ehl-i sünnet ve Eттаfeyyiş'in söz konusu meselelere dair görüşleri ortaya konulmuş; aralarındaki benzerlik ve farklılıklar mukayeseli bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Tevhid esası bağlamında ilâhî sıfatlar, Kur'ân'ın yaratılmışlığı ve rü'yetullah; adalet esası çerçevesinde irade hürriyeti, kulların fiilleri ve Allah'a vücûb nispeti; va'd ve va'îd esası kapsamında büyük günah–küçük günah meselesi ile şefaath anlayışı; el-menzile beyne'l-menzileteyn ilkesi çerçevesinde iman–amel ilişkisi ve büyük günah işleyenin dinî statüsü; emr-i bi'l-marûf ve'n-nehy-i ani'l-münker ilkesi bağlamında ise marûf ve münkerin mahiyeti, bilinebilirliği, hükmü ve ifa şartları ele alınmıştır.

Bu çalışmanın tamamlanmasına her türlü desteği vere, ilmî duruşunu, çalışkanlığını ve tevazusunu kendime daima örnek aldığım danışmanım Prof. Dr. Muhsin Demirci hocama; araştırma sürecinde ilmî değerlendirmeleri ve son okuma aşamasındaki kıymetli yönlendirmeleriyle destek veren Prof. Dr. Halil Aldemir hocama; jüride yer alarak tezime önemli katkılar sunan Prof. Dr. Ömer Çelik hocama; akademik anlamda kendisinden istifade ettiğim Dr. Öğr. Üyesi Ayşenur Fidan Karateke'ye ve üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma ve dostlarıma teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, varlıklarına çokça şükrettiğim ve bu günlere gelmemde maddi ve manevi desteklerini asla esirgemeyen kıymetli

anne-babama, kardeşlerime ve çalışma süresince büyük bir sabır ve tahammül gösteren kıymetli eşime teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Son olarak, 2021 yılında tamamladığım “*İbâdî Tefsir Gele-
neğinde Usûl-i hamse'nin Yorumu -Teysîrî't-Tefsîr Örneği-*” adlı yüksek lisans çalışmamın yayımlanması konusunda beni sürekli teşvik eden, çalışmayı baştan sona titizlikle okuyup inceleyerek metin, muhteva ve literatür açısından editöryal destek sağlayan Doç. Dr. Güven Ağırkaya hocama ve eserin yayımlanmasını üstlenen Fecr Yayın Grubu yetkililerine ve çalışanlarına en samimi duygularla teşekkür ederim.

Mustafa ERGİN
Kilis 2026